

нататък Радичков проследява промяната на ситуацията. Съответствието между поведение и ситуация е важна отлика на неговия театър. Също както при Гогол, същността на героите се разкрива не „чрез диалектиката на душевния живот, а във външни стълкновения, в типическо качество“²². Личното мнение като форма на действие в една определена ситуация разкрива позициите на героите. При това семантичното присъствие на предметния и животинския свят не засяга тяхната характеристика. Дори и да има корелация, тя е върху несъществени признаци. Например „хаджилъкът“ на враната Момо в „Опит за летене“ е малкозначим в сравнение с мотива за летенето, към който тя се включва, особено чрез оптимизма на финалната сцена:

Аврам Опитомителя: Момо е мъртъв, а перушината му хвърчи.

Даскал Киро: Макар и мъртва, тя е перушина от птица, която е летяла.

По същия начин качето на „апостолите“ не ги индивидуализира, както и гъската на Йоната в „Кошници“, кълвачът на Сусо в „Януари“ и т. н. Тези „персонажи“ имат ролево включване в играта, чрез участието си в ситуацията те доказват авторската теза.

Както у древните разумното и безразсъдното никога не са се изключвали взаимно, а се допълвали в идеала за хармония, човекът и светът при Радичков никога не се намират в застой, търсят се и се сблъскват, преодоляват се и се примиряват в една увереност в безкрайното им усъвършенстване. Материалната среда в неговите пиеси е свръхпроводима, тя пропуска въображението като вътрешно зрение на душата, тя отнася без съпротивление мисълта към древните представи и вярвания, които в същност са част от историята на рода. Чудесен е образът на Бабина душица в „Опит за летене“ — природен човек, той си загубва очилата при полета с балона и в същност остава сляп. Но се превръща в радар на цялата група, пръв долавящ мириса на земния свят и полъха на онези душевни вълнения, които за Радичков означават много редките мигове на единение на забравеното в живота на човека с натрупаното и запазеното в живота на човечеството. Това едновременно причастие на човека към миналото, като поука и знание, и към настоящето, като приключение, носещо разочарование, надежди и очакване, е конфликтното съдържание на Радичковата драматургия. Негова е заслугата за извеждането на този регионален сблъсък в измеренията на общовалидните за човешкото развитие, исторически проверени колизии, които характеризират драмата като художествен вид. Вечните човешки пориви, погледнати в светлината на национално-характерологичното, сродяват Радичков с явления и процеси в онези лите-ратури, които са плод на ускореното национално и литературно развитие.

²² Н. Степанов. Искусство Гоголя—драматурга. М., 1964, с. 97.

ПОДВИГЪТ НА ГЕОРГИ ДИМИТРОВ И СВЕТОВНАТА ОБЩЕСТВЕНА И ЛИТЕРАТУРНА МИСЪЛ

ХРИСТО ЙОРДАНОВ

Ако поетите по света продължават да преоткриват и величавят подвига на героя от Лайпциг 1933 на петдесет езика, то е, защото дълбоко докосва сърцата им, искрено ги пленява и вълнува, пречиства и извисява. . . А не е леко да се постигне този подвиг като изстрадано изживяване, като жертвено състояние на духа. Но веднъж преоткрили саможертвата в подвига на „огнения пророк“, още по-трудно им е да се освободят от магнетичната сила на обаянието. А камо ли да забравят пророчествата на работническия Прометей, предупредил света, че фашизмът съвсем не е само антикомунистически, но и дълбоко антинароден и античовечен, че „нацизмът значи война“. . . По този начин Димитров защитава смисъла и съдържанието не само на своя живот, но и на цялото човечество. . . Духовният престиж и личната саможертва удивляват комунистите и трудовите хора по света, които коленичат пред подвига му, защото съзнават, че този велик работник воюва за всички хора и народи; обрича себе си, за да превърне живота си в радост за всички, в щастие за всички. . . Така революционният подвиг на този изключителен Човек, на „червения гений“, прераства в духовно сияние, в светлина, в трайна красота и поезия. А името му — в легенда, в символ на героичното и на най-хуманното в пролетарската борба, в ярко възплъщение на активистичното човеколюбие и на идеала за личност с комунистическа нравственост. Заради това в „Скамейка на смъртта“ (1934) Самед Вургун нарича пролетарския вожд „спътник на слънцето“. . .

Димитров не е поет, но той е пълноценен творец с дръзновението на „безумно храбрите“, достойни единствено да бъдат „славени и възпявани“, по думите на М. Горки, за когото победителят от Лайпциг е „образцов революционер-болшевик“. Днес безсмъртните уроци от Лайпцигската епопея се изучават и удивляват света, защото са оригинален влог във великата Илиада на комунистическото и работническото движение. . . Те печелят възхищението и за нещо друго: Димитров създава мъжествен еталон за комунистическо поведение и държание пред съда на насилието и като светъл характер излъчва красота, твори поезия на подвига, и то с езика на истинското изкуство. . . Сега можем да разберем изцяло дълбоката мисъл на Т. Ман, който ни доверява: „Ние се възхищаваме от изкуството, когато то умее да говори с езика на живота. Но ние още повече се възхищаваме от живота, когато той, без да съзнава това, говори с езика на истинското изкуство.“ А комунистът Димитров отлично съзнава какво върши и в името на какво го върши. Той съзнателно отстоява една идеологическа позиция и на практика осъществява препоръчаното от него „съединение на поезията и живота“. . . Така живецът на неговия подвиг е твор-

чество от първостепенно значение, което поставя смъртна присъда над фашизма и в същото време е страстна защита на поезията в живота. Така пряко ни въздейства да мислим активно като него, да го продължаваме в размислите си и да преоткриваме у него истински поет на революцията — безкраен и неспостижим. . . . Сега вникваме по-дълбоко и в прозрението на Маркс, който е съвсем ясен и категоричен: „Ако искаш да влияеш върху другите, за това трябва да притежаваш качества. . .“

А Димитров притежава качествата на революционера-марксист. Той съзнава, че революцията не е мит, не е еднократен жест, а зрял колективен феномен, дело на зрелост в ума и чувствата, мяра на епохата, та макар и в съзнанието на един заключеник в циментената камера на Моабит, който не иска да губи нито една битка. . . . Заради това вписва в дневника си: „Дантон: никаква слабост! . . .“ (1 май 1933). Така остава верен на принципа си: „Смелост, смелост и винаги смелост!“ (Из писмо до г-ца Флайшман). Той укротява вълнението и волята си и слага суров ред в „действията“ на своята монодрама. А според Ромен Ролан истински пълноценен човек е тъкмо този, у „кого вълнението и редът са в пълно равновесие — достатъчно гъвкаво, та пропорциите да варират непрестанно, достатъчно напрегнато, точно, та нито един от двата елемента никога да не го нарушава за сметка на живота.“ В същност трудно, много трудно се завоюва подобно равновесие, особено когато Човекът е пред прага на смъртта, а трябва да се укротява „тая безкрайно сложна човешка душа, предимно емоционална — като развълнувано море, — както се изразява Илия Бешков, из което ритмично се издигаше здравият, внушителен гръб на кита-марксист, укротяващ вълните и разбиващ ги в бяла пяна“. Ала щом е целесъобразно да се запази потребното равновесие „за сметка на живота“, Димитров гъвкаво въздържа напрежението на вълнението и чрез силата на волята си слага строг ред на изживяванията си, колкото и мъчително да се реализират пропорциите на това необикновено равновесие. Но той го постига! . . . И също като митичния Давид хвърля съдбоносния камък в челото на Голиат и от двубоя с фашизма излиза победител. . .

Това духовно равновесие и нравствена сила го съпровождат в най-критичните моменти. Дори и тогава е готов на саможертва, без никакви компромиси: „Предпочитам да бъда невинно осъден от германски съд, отколкото да бъда оправдан благодарение на такава защита, с каквато излезе тук д-р Зак в полза на Торглер.“ И върши всичко не защото не цени живота си, а тъкмо в името на живота, за да има достойнство и красота в него, и то за всички, без никакви капитулации пред нацистите. Така сам диктува логиката на процеса и в този смисъл имат право изследователите, които твърдят, че не Лайпцигският процес създава духовния ранг на Димитров, а Димитров — дълбокия смисъл на Лайпцигската епопея. . .

Нещо повече: в Лайпциг 1933 Димитров така завъртява „козелото на историята“, че пророчески предрича закономерния край на това, което се случва в Нюрнберг 1945. . . Такава е и логиката на забележителния фотомонтаж на Хартфилд: „Този българин като че има вродено достойнство. . . — удивляват се журналистите от аристократичния „Таймс“. — Той излъчва жизненост и смелост — увличаща, динамична личност.“ А Кл. Гиза, министър на културата на ГДР, споделя: „Най-добре разбрах българския народ посредством Георги Димитров. Аз и сега мисля, че който иска да опознае България, трябва да разбере Георги Димитров. . .“

Подвигът на победителя в двубоя с фашизма разтърсва много съвести, вдига на крак милиони протестиращи маси в защита на живота му, тревожи, вълнува и вдъхновява много хора на изкуството. . . И като всеки подвиг ражда възторга и легендата вече пет десетилетия.

Обречен на безсмъртие, Димитров заживява втори живот — голям и неповторим. Духовният чернозем на България е зрял столетия, натрупвал е сочни живителни сокове, за да роди очаквания вожд на нацията. Саможертвата на националния ни герой пробужда възторга и вдъхновението на поети като Мл. Исаев, Анг. Тодоров, П. Матеев, К. Маджаров, В. Вихра, Ив. Нивянин, Кр. Кюлявков, Д. Габе, Ел. Багряна, Д. Пантелеев, Хр. Радевски, Л. Стоянов, В. Марковски, В. Андреев, Д. Овадия, Б. Божилов, Бл. Димитрова, Д. Методиев, Ив. Радоев, Г. Джагаров, П. Матев, Н. Христов, Л. Левчев и т. н., на белетристи като Елин Пелин, Г. Караславов, А. Каралийчев, К. Калчев, Ст. Ц. Даскалов, Т. Генов, П. Димитров—Рудар, Л. Стоянов, Д. Добревски и др., на хора на изкуството като Илия Бешков, Адриана Будевска, Кръстьо Сарафов. . . И т. н. Те преоткриват вожда като глас и съвест на народа, като родолюбец и интернационалист, радетел на българо-съветската дружба, школувал в университета на борбите, държал маршалския жезъл в академията на революцията. . .

Те чувствуват в неговия образ „Човека на новото време“ (Луначарски), изрекъл крилатата мисъл, че в областта на културата няма малки и големи народи, че „който мисли, че възпитанието на работниците в духа на пролетарския интернационализъм му позволява и даже го заставя да плуе на всички национални чувства на широките трудещи се маси, той е далеч от истинския болшеvizъм, той нищо не е разбрал от учението на Ленин по националния въпрос“. . .

Българските писатели живеят с образа на сънародника, вдъхновяват се от идеите му, чувствуват рамото му, усещат революционния му темперамент, неговата болшевишка непримиримост и готовност за саможертва в името на пролетарската победа в световен мащаб. . . Спонтанно дирят своя учител, подкрепял ги в трудни минути. Затова като напълно откровени се възприемат обобщенията на поети като Хр. Радевски:

Туй огромно сърце не старее
и не може го смърт вледени.
То гори, то не е в мавзолея
между тия студени стени.

(„Сърцето на Димитров“)

Или на лирик като Крум Пенев:

Не зная в нас друг с толкоз жажда за живот,
герой с такава борческа десница. . .

(„В стихове не се побира, твоят ръст. . .“)

А поетите на априлското дръзновение разпознават чрез красотата на социализма неговото присъствие и „великия нагон за революция“ (Л. Левчев).

За майсторите на словото, четката и сцената димитровската тема възниква едновременно и като национална, и като интернационална. Поетите по света величават смелия кормчия на Коминтерна, открояват неговите идеали за единение, дръзновението и духовния му подвиг. Творбите им летят по всички меридиани и имат точен адресат — трудовите хора. . . Така тези идеи влизат в нови атаки с фашизма и мракобесието. . .

Световноизвестни писатели като М. Горки, Р. Ролан, А. Барбюс, Д. Белни, Ю. Фучик, А. Хидаш, Б. Брехт, Ст. Клейдън, А. Григулис, Е. Вайнерт, Й. Й. Кьотлум, М. Баджан, М. Светлов, Г. Ийеш, Н. Тихонов, Ж. Юрбен, Я. Смеляков, Р. Г. Туньон, С. Кирсанов, И. Селвински, Вс. Иванов, Б. Пастернак, В. Вишневски, Нг. С. Шан, Н. Захри, Фр. Волф, Т. Табидзе, А. Файко, Р. Буми-Папа, М. Гуракуки, Н. Асеев, М. Колцов, М. Вилар, Р. Рза, А. Абуш,

В. Бредел, М. Пуйманова, Ст. Хермлин, М. Дод, Л. Рен, С. Вургун, Зд. Нейдли, С. Виготски, Й. Бехер, А. Зегерс, В. Фирсов, Я. Петерсен, Л. Касил, О. Резник, М. Матушян, С. Маршак, Ш. Лани, В. Кожевников, Д. Кобуз, Б. Полевой, Е. Визнер, И. Гуро, М. Цимеринг, Х. Цинер, Д. Джерманот, З. Зелк, А. С. Алахмад, Е. Долматовски, А. Кавусов, П. Хузангай, Ф. Ердинч, В. Виноградов, К. Шног, Н. Касиан, П. Хоров, О. Шестински, Л. Наги, Вл. Слободник, В. Лифшиц, П. Тичина, А. Краус, Д. Дешлиу, Л. Компанеец, Л. Кронфелд, П. Куцка, Ш. Ференц, Й. Лау, Л. Фелдек, М. Кратохвилова, П. Мах, В. Сосюра, А. Курела, Х. Фалкон, С. Рустам, Я. Кошка и още мн. др. от всички народи и континенти изразяват възхищението си от блестящия героизъм на комуниста Димитров и му посвещават съкровени думи, песни, оди, поеми, драми. . .

Р. Ролан смята делото на Димитров като „неотделима част от епопеята на Революцията“ и не скрива моралното си удовлетворение: „Аз съм щастлив, че съм заедно с Вас (с Димитров, б. а.) в редовете на великата армия.“ И продължава да живее с голямата димитровска надежда, че „великото пробуждане на Съветския съюз ще бъде последвано от пробуждането на Европа. . .“ А на преклонна възраст нашият Г. Белев споделя: „... Как да не обичаме човека, който по време на Лайпцигския процес, когато фашистите затягаха примката около врата му, запази дотолкова самообладание, че пожела да чете Шекспир. Георги Димитров беше образец на твърдост, но и на пламенност, на спокойствие, но и на енергия — олицетворение на идеалния болшевик. С това свое държание той създаде цяла школа. След процеса всеки младеж комунист, който биваше осъждан, се стараяше да се държи като него, искаше да бъде един димитровец.“

Н. Тихонов благоговее пред героичното в поведението на пролетарския вожд, възхищава се от ярката му реч, чрез която поема пътя към безсмъртието: „... Аз защитавам себе си, обвиняемия комунист, защитавам моята политическа чест, моята чест на революционер: защитавам моята комунистическа идеология, моите идеали, съдържанието и смисъла на целия мой живот.“ А Ф. Гладков го нарича с възторг „могъщ човек“, превърнал името си в „символ за свобода и щастие на народа. . .“

В образа на победителя в съdboносния двубой в Лайпциг М. Шагинян открива „носителя на нова култура, човека на бъдещето, болшевика, чието поведение се оказва най-изразителната, най-ярката проява на ония качества, които са необходими за характеристиката на истинския човек. И възвишената истина на това поведение издига над света нравствената сила на новата обществена идеология, която възпита Димитров — силата на комунистите.“ Северният мъдрец Йоханес Йонусасонур Кьотлум вижда поета на революцията в същата извисеност: „За мен и не само за мен, а за всички прогресивни исландци Димитров стана възплъщение на най-героичното, най-последователното, най-чистото в работническата класа. И на най-човечното. . . Написах стиховете си на един дъх и за пръв път ги прочетох в Рейкявик на митинг, свикан за освобождението на Георги Димитров. Оттогава те са преиздавани десетки пъти, влизали са в много мои книги с избрани произведения, декламирани са от малки и големи. Но аз искам да добавя още, че величавата борба на Димитров повлия и на по-нататъшното ми творчество. Аз някак си сравнявам вече нещата с неговия идеализъм, патриотизъм и интернационализъм. Така стигнах до една вътрешна яснота и стабилитет.“ А в същия дух могат да се посочат още десетки и стотици изказвания. . .

Раул Гонсалес Туњон например се обръща към вселената с молба да определи „една звезда за Димитров“. . .

изобразява правдиво, в цялата сложност на революционния процес, за да се творят „живи, емоционални, художествени образи“, въздействащи не само на ума, но и на сърцето. . . Между другото, за учудване на всички, Димитров заявява: „Не е революционен писател този, който само повтаря „Да живее революцията!“

На тази среща той предявява трезва възискателност към писателите — да пишат „по законите на красотата“, както учи Маркс, без „никакъв субективизъм“ и зорко да бдят да не допускат „никакви идейни компромиси“. Настоява също да се проявява и „по-голямо доверие“ от държавните дейци към художествените таланти. . .

Самият факт, че идете на Димитров за контакти между писателите, за единодействие между народите, за единомислие между работниците, селските труженици и трудовата интелигенция, за борба срещу националния nihilизъм и шовинизъм, против космополитизма и фашизма привличат вниманието на най-големите световни писатели никак не е случайност. Към него се обръщат за съвети майстори на словото като Мартин Андерсен-Нексьо, Стефан Цвайг, Йоханес Бехер, Фридрих Волф, Пол Елюар, Ромен Ролан, Анри Барбюс и мн. др. Привлича ги преди всичко антифашистката същност на тези идеи и след това тяхната широта, антисектантска и антидогматична насоченост, защото Димитров е чужд на всички форми на доктринерството, на готовите отговори и на най-лесните решения, за които не са потребни конкретни познания и научен анализ на фактите; защото като Маркс и Ленин е вътрешно свободен в търсене на цялата истина за живота. . .

Постановките на Димитров за изобразяване на героичното имат важен идеологически смисъл и методологическо значение за ускоряване на литературния процес, за утвърждаване на верния път при преоценката на историческото минало и за естетизирането на героичните събития и борчески характери в революционните борби на народите през вековете. . . Доказателства и потвърждения за историческото значение на димитровските постановки се срещат в изявленията на всички антифашистки писатели. Проф. Мартин Наг например твърди: „Всеки в Норвегия знае, че нашият революционен поет Нордал Григ се оформи като крупен представител на борческата антифашистка поезия, вдъхновен от борбата на Георги Димитров. Нашата литература и журналистика по времето на Лайпцигския процес и в годините след него беше силно повлияна от личността на Димитров. Не ще е пресилено, ако кажа, че Георги Димитров показва такава висока нравственост, прозорливост и човештина, че стана притегателна сила на творците. Аз преподавам в Института по славистика при университета в Осло. Правил съм експерименти — как студентите приемат делото и личността на Димитров — и аз се убедих, че той и днес е идеал на младите хора, вдъхновител за творците на културата.“

Ново доказателство за световното обаяние на Димитров е и творбата на Гопал Сингх „Поема за Димитров“. Чрез средствата на будистката митология метафорично се обобщава, че зъбът на времето е безпощаден към смъртните и всекиго заличава, но пощадява само този, който гледа към бъдния ден и воюва за него. Такъв човек според Сингх е и Димитров, който няма да изгори в геената на адския огън, нито ще потъне във водите на древните реки, тъй като той чрез делото си за човечеството отмерва със своя мяра времето, а самото време го отмерва със свои машаби и го поставя в сърцето на вечността:

Бе такъв и Мъжът, роден на света
на Земята-майка сълзите да изтрие
и на нейните синове —
гинали невъзпети —

в епидемии, войни и двуборства, —
ненамерилите смисъл
да живеят за него.

(в превод на В. Хинкова, 1972)

В стиха на Сингх Димитров блести като „зеницата на народа“, способен дори и в рая да спечелва любовта на гладните хора, да възкресява мъртвите, да ги вдига на въстание, на свещена война срещу световните неправди, против властта на враждата и насилието в името на човешкото братство. . . Тогава будисткото олицетворение на съвършенството благославя необикновения революционер:

Ти си тъкмо човека за мойто небе,
в рая ми засели се завинаги.
Ти си страдал на хората с болката,
затова моя рай ти дарявам.
Засели се в моето царство,
не при мъртвите, а при безсмъртните,
ти живя не за себе си, а за хората.

. . . Но нито благоволенieto на божеството, нито подареният му рай удовлетворяват Димитров. . . Без да предизвиква гнева на боговете, не се съгласява да остане на това „студено и скучно небе“, при тези „вечно намръщени“, „зли, надменни и завистливи“ ангели, защото желае да се върне в родината. Волята на работническия избраник е зачетена. Димитров е изпратен и отново благословен да страда за хората, да се ражда многократно като митичния Бодисатв и да е солта на земята за нещастните и самотните на света; да прославя своето име и да разнася своя справедлив огън също като Прометей. Така божеството се отплаща — да бъде богоравен:

Идеал на хората го направи
всеки ден да се ражда отново,
но смъртта да не идва при него
и да бъде, да бъде безсмъртен!

Вижда се, дори и в далечна Индия, прогресивните поети утвърждават хуманистичното дело на нашия вожд, свързващо хората дори и когато имат различни религиозни и етични съображения. В случая Сингх утвърждава онова у революционера, което е потребно на гладуващите. . . Утвърждава и частица от личния си порив и влечение към големите истини на изменящия се живот. . .

Друго характерно доказателство и ярко потвърждение, че идеите на Димитров за развитието на художествената литература са актуални, е известната статия „Изобразете героичното“ от Георги Бакалов, публикувана в „Мисъл“ (1936, № 6). Според Стефана Бакалова, съпруга на Г. Бакалов, през 1935 г. в Москва при едно посещение Димитров дълго разговаря с Бакалов по животрептущите въпроси на литературата и дава най-общи указания както за развитието на прогресивния културен и литературен фронт, така и конкретни съвети и напътствия за написването на забележителната статия. Тя изиграва своята роля и днес не е загубила своята актуалност. . .

По различни поводи Димитров изразява свои препоръки и пожелания, които дават положителен резултат в творческата съдба на писатели и учени като Л. Стоянов, М. Грубешлиева, Г. Белев, Кр. Белев, Д. И. Полянов, Т. Павлов, Ж. Натан, Кр. Кюлявков, Хр. Радевски, Н. Вапцаров, Мл. Исаев, Кр. Велков, Кр. Вълков, Д. Михалчев, Ив. Мартинов, Б. Божилов и мн. др.

Всеизвестни са и деловите му контакти с духовни величини от ранга на писатели като М. Горки, Р. Ролан, А. Барбюс, Ст. Цвайг, Й. Бехер, Б. Брехт

(по текст на когото по-късно П. Робсън пее вълнуваща песен за Димитров), М. Андерсен-Нексо, Ж. Ришард-Блок, В. Бредел, С. Маршак и др., с които отблизо дружи, води разговори на различни теми и с разнородно съдържание; спори по актуални проблеми; разменя писма или работи съвместно на различни равнища, в оперативни бюра, при провеждането на световни писателски срещи, конференции или конгреси в защита на мира, човешката култура и цивилизация в Париж, Мадрид, Амстердам, фактическият организатор на които е сам той. . .

Когато беседва, винаги се съветва с писателите, насърчава ги, изслушва техните съображения, сам се учи и възприема от тях с онази характерна за Димитров идеяна зрелост и широта на възгледите, с които подхожда и преоценява класическото наследство на писатели като Вазов, Яворов, П. П. Славейков, Михайловски, Елин Пелин и Йовков, за които в прогресивния печат се появяват не само ласкави отзиви. . .

Всеволод Аксьонов например има щастието да разговаря с вождя в Кавказ и с голямо удовлетворение разказва за каква искрена обич и внимание Димитров се отнася към съвременните хора на изкуството, как търси начин да им въздейства в отговорния им труд и с какъв подчертан пиетет изучава художествената прелест в класическото наследство на творци като Пушкин и Толстой, Чернишевски и Некрасов, Горки и Маяковски. . . Възхищава се и от вълнуващите платна на Репин, Суриков, както и от произведенията на младите съветски писатели и художници.

Б. Пастернак, П. Яшвили, Т. Табидзе и др. дълбоко се вживяват в ярката доблест на комуниста Димитров и считат, че стабилен „източник на чудеса“ в процеса Лайпциг 1933 може да бъде само „чувството за дълг“. И имат основание! В сърдечното си приветствие до Димитров те съкровено му доверяват: „Цял живот ще Ви бъдем задължени, защото внесохте красота в часа на нашите спомени.“

Удивлява и респектира фактът, че професионалният революционер Димитров няма реална възможност, нито време, да се занимава системно с теоретичните проблеми на литературата и изкуството, но в отношението му на революционер по конкретните въпроси на изкуството веднага проличават точното око, явната мярка и вроденият усет. . . В анализите и конкретните разработки на Димитров в определени партийни документи, решения, доклади, отправени писма, поздравителни адреси, преки и косвени напътствия и указания, пожелания или препоръки личи практическият усет на вождя, неговият безпошаден реализъм и нажежен романтизъм в оценките. . . Личи и дълбоката му органична връзка с живата практика, с действителността, с многообразието на живота, с броженията и политическото триене в текущата тревога на деня. . .

„В търсенето на живата връзка с действителността — отбелязва Димитров в непечатан партисен документ — като едно от главните условия за развитието на истинско революционно народно изкуство, няма нищо по-благородно от революционната борба на трудещите се. Техният героизъм, тяхната революционна романтика, богатството и новостта на темите и сюжетите би вдъхновило българските писатели, ако те вникнат в тях и ги изучат, както следва, да напишат внушителни по своята идейност, художествена сила и национално значение произведения“ (ЦПА, ф. 146, а. е. 214).

Съвременниците са единодушни в убеждението, че утвърдените димитровски традиции в управлението на литературния и културния фронт намират адекватно продължение в основния крилат партисен призив: „Повече между народа, по-близо до живота!“ — който в същност концентрира в себе си цяла естетическа платформа в действие. . . В разработките на др. Т. Живков

нееднократно се подчертава, че поезията ще продължи да изследва най-съкровените чувства и дълбочини на човешката душа и когато престане да прави това, ще престане да съществува като поезия. „Тук става дума за гражданската позиция — изрично подчертава др. Живков, — от която поетът или поезията изследват и пресътворяват света, за социалните, политическите, нравствените и естетическите идеи и идеали, които те утвърждават или отричат, възвисяват или заклемяват.“ И в наше време дълбоко се съзнава, че без талант няма изкуство, няма художествена литература. „Но талантът не стои над обществото — се казва в друг документ. — Талантът също е дължен, и може би най-много от всички, пред обществото.“ Съвременната борческа лирика постоянно е насърчавана, дадена ѝ е зелена улица свободно да се развива и да пропъфтява в неразделна връзка с нашия нов живот и в служба за комунистическото възпитание на народа. . .

Гражданските завети, естетическите прозрения и творческите съвети на националния вожд за опазването на художествените таланти са били, са и си остават алфата и омегата в развитието на съвременната ни гражданска и интимна поезия. Изобщо димитровската художествена идейност е органично втъкана в полифоничното пано на цялата ни социалистическа литература и култура; тя безспорно е и сърцевина — политически, нравствен и художествен гръбнак в богатството, многообразието и естетическата същност — в поезията на подвига. . .

Стогодишнината от рождението на пролетарския вожд бе щастлив повод да се преоткрият в световен мащаб огромните му заслуги за защита на мира и живота, за опазването на културата и цивилизацията от пристъпите на фашизма. И в текстовете на поетите, учените и обществениците Димитров има участва на изключителна историческа личност. Името му продължава да се вписва в почетната книга на много народи, воюващи за социална справедливост и човешко щастие; да обхожда света като бойно знаме особено там, където се разкъсват оковите от ръцете на работническата класа и селските труженици. С гордост се споменава на тържествени проверки или на импозантни митинги. Звучи понесено с „Марсилезата“, „Бандера росса“ или „Интернационала“ . . .

У нас и на страниците на световния комунистически и демократичен печат се публикуваха спомени и неизвестни документи, чрез които се показват нравственото величие, комунистическото благородство и стоицизъм на големия патриот и интернационалист. Всички тези спомени и документи помагат да се съгради духовният портрет на вожд, възсиявал в съзнанието на безброй много хора. Живи са още и мнозина от неговите съратници, които споделят за пръв път съкровени тайни и пориви. Появиха се и отделни книги и сборници със спомени, в които се осветляват делата и неповторимата индивидуалност на Димитров.

Всеки българин изпитва национална гордост, когато се запознава с възторжените мнения на всеизвестни комунистически ръководители като М. Торез, Ж. Дюкло, П. Толиати, О. Куусинен, Д. Ибарури (Пасионария), Мануилски, Л. К. Престес, В. Улбрихт или Й. Кепленг, разкриващи високите лични качества у човека и вожд и с подчертано чувство за историчност дават точната си оценка за голямото му интернационално дело. Виждат неговите достойнства на идеолог, масовик и стратег на комунистическото движение с мащабен поглед, възхищават се от големия му талант на съсредоточен във великата цел човек, с огромна духовна сила.

Съвременниците на Димитров говорят с обич и човешка топлина за душевността на световния пролетарски вожд, за качества му на сърдечен човек и другар. Те носят в сърцата си неговия духовен портрет и са съхранили

светли отблясъци от романтично-извисената му натура на революционер. В своите спомени влагат всичките си усилия да възкресят богатството на този образ, неговата скромност, вътрешна сила и воля, превърнали се в основни компоненти на душевността му.

Целесъобразно е да се зададе въпросът: откъде идват тази вътрешна сила и тази воля на воин у Димитров?

„Роза, Роза, погледни какъв прекрасен народ имаме! С този народ можем да направим чудеса.“ В тези думи на Димитров, отправени към другарката му, се съдържа и отговорът на въпроса.

Самата външност на този завършен революционер с благоевска мисъл и с едра мъжествена глава внушава уважение и уважение. В тази външност има нещо артистично, деликатно и неукротимо. Такъв човек не може да остане незабелязан. Забелязват го ветераните: пръв Кирков, а след това и Благоев. . . Вл. Власковски си го спомня в неговата цвятяща младост, твърде силен физически и духовно, с ярък темперамент: „енергичен, буен, хубавец, с бликаща енергия и воля; с пленяваща другарска топлина“.

Характерът на необикновения му труд, особено след историческото решение за подготовка на въоръжено въстание за работническо-селска власт от август 1923 г., е налагал и апостолското му „преображение“: омаслен железничар в Ксанти, елегантен офицер в София, изискан франт в Шьонбрун или швейцарски лекар в различни градове на Западна и Централна Европа. . .

„Аз много пъти съм бил в Швейцария като холандец, а в Холандия като швейцарец — си спомня Димитров пред своя секретар. — Бил съм не като Георги Димитров, а като писателя Жан Шосман.“ Като Шосман посещава Сан Суси в Потсдам, където разглежда част от библиотеката на Волтер, кореспонденцията на Волтер и Фридрих Велики. . . Вижда много „интересни и непубликувани неща“. Във Виена пребивава като гръцки търговец Георгиадис и живее близо до градинката с паметника на Бетховен. Полицията му козирова с приятелски усмивки, сякаш любезният „Георгиадис“ би им заложил Акропола в някоя виенска банка. Като апостола Левски носи различни имена: едни го помнят като др. Освалд, а други — като др. Виктор; трети — като др. Рудолф Хедигер; четвърти — като др. Ян Шаафсма; пети — като проф. Бауман; шести — като Георг Хамер; седми — като др. Хелмут; осми — като господин Зомер; девети — като Хер Винтер и т. н. . .

Неговият портрет става все по-сложен и трудно уловим. Може би затова все още не са се родили очакваните, най-зрелите творби за духовната мощ на вождя, станал синоним на народа и родината ни. . .

Най-значителната трудност при изучаването на неговата същност на човек с определена душевност произтича от обстоятелството, че Димитров е колкото изключителен, толкова и обикновен човек; рожба на България и Балканите, но и на света, който го доизгражда. Син е на преломна епоха, която му дава криле. Това е времето, когато започва голямото размразяване на живота и практическото преустройство на света, когато преустройвайки се, хората сами разбират ценни закони от диалектиката на живота и от душевността на самия човек. . . Това е епохата на Ленин!

Кое прави най-силно впечатление в спомените на съвременниците, които го познават? Освен скромността най-силно се налага неговата последователност на зрял марксист-ленинец, решаващ проблемите творчески, с проникателен ум, със сърце и душа, с цялото си същество, с изключителната готовност да се самопожертвува в името на комунизма, със смелостта на „безумно храбрите“. Може би най-силно привлича любовта му към децата, към хората изобщо или грижата за тях. . . А може би всички тези качества, взети заедно, към които бихме прибавили още много неща. . .

Навярно тези въпроси са вълнували и английския общественик Д. Н. Прит, гостувал у нас като гост на министър-председателя Г. Димитров, и затова с такава откровеност пише: „Намерих го просто сърдечен и дружелюбен, както повечето велики хора, с вътрешно достойнство, присъщо на класата, от която произхожда. Той е весел и жизнерадостен, когато случаят позволява това; пряк, силен и делови при сериозни разисквания; вежлив, но и с цялата си гордост, когато понякога е необходимо в държавното управление при настоящия период от историята. Невъзможно беше да не се почувствува присъствието на великия човек, но също така невъзможно да се почувствува човек неловко пред толкова естествена и скромна личност.“ Вътрешното равновесие и просото величие в характера са забелязали мнозина. . .

Димитров изгря в решаването на големите въпроси на партийното и държавното преустройство, но отделя време и за никумо неизвестния градинар, желаещ да изучава звездите по френски книги, ще издири тези книги и ще му ги достави; ще чувствува вътрешна потребност да открие човека у всекиго, да му подаде ръка, да го измъкне от затруднението, да му повярва, и то с такт; да не се почувствува като милостиня, а и другите да не разберат. . .

Трогателно доверчив е и към младите хора. Поразителен е примерът с онази девойка, която заради бащини грехове не среща разбиране и е ограничавана неоснователно в желанието ѝ да следва в университета. Димитров ѝ помага да осъществи мечтата си. Минава известно време и девойката се омъжва, става майка и научава за болестта на вожда. Тогава му пише писмо. Ето откъс от него: „Скъпи другарю Димитров, от вестниците научих, че сте болен. Неотдавна цетох, че учените вече са успели да присаждат здрави органи на мястото на заболелите. С моя мъж никога не сме боледували, дори и от настинка. Попитайте лекарите, не биха ли могли да направят такава операция, всичко сме готови да ви дадем. . .“ Димитров проронил сълзи и тихо промълвил: „Добрите хора никога няма да свършат.“ Тъкмо те увеличават духовната му сила. Те му дават кураж за борба в трудните моменти на изпитанията. И всякога — с изключителна скромност, най-голямото украшение за всеки комунист.

Примерите за човешката топлина на вожда могат да се удесеторят. Те имат значение за характеризиране личността на Димитров. Имат обаче и друг смисъл: утвърждават хуманистичната същност на комунистическата идеология, преобразователната ѝ сила и въздействието върху човека и човечеството.

Личното обаяние на Димитров е неотделимо от обаянието на работническата класа и на нейния авангард. Този авторитет на „бай Георги“ респектира дори и закоравелите врагове на партията и народа. Характерен в това отношение е случаят, когато нашата конна полиция блокирала площада, където сега се намира паметникът на Ленин в София. Конниците отстъпват след появата на Димитров, оглавил импозантната манифестация на столичния пролетариат по случай смъртта на Г. Кирков.

За буржоазните ръководители и за фашистите той е не само „тъмен балкански субект“, не само „див българин“ или опасен „конспиратор“, но и „нещо повече от обикновен водач на партията“. Той притежава, както сами признават — качества, които са от значение при въоръжената борба: „смелост, неустрашимост, личен пример, готовност за саможертва, огнено дар-слово, крепко здраве, физическа сила и внушителна външност. Бил същински воин, както те се изразяваха“, твърди Й. Панов—Шешмето в книгата си „Наричаха ни конспиратори“.

Спомени за Димитров са написали хора с различна класова и национална принадлежност, с различен политически опит и обществено положение. И това им придава изключително значение, защото по-различното преживяване от-

кроява и по различен начин образа на комуниста Димитров. Профилира се с повече аспекти и нюанси. Един е той, когато го характеризира генерален секретар на голяма комунистическа партия, и по-друг, когато го очертава редовият функционер или обикновеният работник и селянин. И когато „обобщаваме“ техните шрихи, съзнаваме колко многостранен и колко монолитен, колко вътрешнобогат, динамичен и ярък е неговият живот, органично свързан с живота на комунистическата ни партия и с най-актуалните проблеми на Коминтерна.

Многообразието на тези спомени могат да се свържат с четири главни събития от неговия живот: Септември 1923, Лайпциг 1933, работата му като генерален секретар на ИК на Коминтерна и като партийно-държавен ръководител и основател на социалистическа България. Те дават отражение и върху психологията, и върху характера на пролетарския революционер. С това съвсем не се подценява другият „актив“ на Георги Димитров, свързан с профсъюзите, с работата на партията по време на войните или с дейността му като общински съветник, депутат на БРСДП (т. с.) и на БКП в Народното събрание, като работник на задгранично бюро на ИККИ във Виена, Берлин, Париж, Прага и т. н. и т. н. Това са все трудни „стъпки“, които допринасят да се изостря социалната му чувствителност, класовото съзнание за дълг и отговорност пред партията и народа и допринасят да е все по-отзивчив, по-настъпателен и по-целенасочен. . .

В духовното ни зрение се очертава фигурата му и на „вулканична личност“, и на „исполин“, но и на „земен“ човек без всякаква монументалност. Виждаме как момъкът от Ковачевци тръгва по света като „нов апостол“ и „строи“ себе си в границите на своето време. Има възможността да слуша лекциите по ораторско изкуство на сладкодумеца Елин Пелин, но и истинското щастие отблизо да се възхищава на острата мисъл и на красноречието на Майстора или на мъдростта на Благоев, най-ярките марксисти на Балканите.

Димитров пие с жаждата на революционер земните сокове на своя възрожден народ, който с паисиевски патос „възкръсва“ от игото на азиатското мракобесие. Той поема духовните завети на българските революционери, изпепелили живота си за „чиста и свята република“, за балканско и световно братство, за мирно „съглашателство“ между народите. . . Закърмен с възрожденските идеали, с утопичния социализъм и комунарски ентузиазъм на ботевските хъшове, Димитров обогатява себе си с аналитичната и дръзновена мисъл на марксиста Д. Благоев и размахва криле, за да набере класова височина за нови полети и енергия на патриот-интернационалист; за да е зрял за „събитията“, които твори и които го дотворяват. . . С ренесансов подем на чувства и мисли, с неукротими пориви и импулси Димитров плътно се вкоренява във времето. В процеса на борбата Димитров доразвива у себе си новото самочувствие на пролетариата, самочувствие на бъдещ господар на земята и на законен наследник на славното ни национално минало, сътворено от „людите глави“.

Националните катастрофи, които преживява нашият народ, стачните борби, опитите за събаряне на буржоазната власт, цялата конфликтна атмосфера, превърнала Балканите в „барутен погреб“, и постепенното ленинизирание на партията, включването ѝ в Коминтерна пробуждат мащабната мисъл и изострят класовата непримиримост у Димитров. Пръв след В. Коларов разбира грешката на партията на 9 юни 1923 и подкрепя новата партийна линия. И въпреки несполучливия опит Димитров си дава точна сметка за цената на едно поражение, каквото е Юнското и героичното Септемврийско въстание. . . Това още повече го задължава, за да подсили у себе си чувството за политическа отговорност пред партията и народа.

Никак не е случайно, че още през 1937 г. Димитров прави съответните изводи в „Уроците от Алмерия“. Преди тези изводи вече е споделил горчивата истина с народа в прочутото „Отворено писмо до работниците и селяните в България“, подписано от него и от Коларов. Това писмо е исторически документ за мъжествена зрелост. Така може да разговаря само вожд с народа, изпитал тежка болка, понесъл кървави рани, познал смъртта, но съзрял в тежък опит. . .

Борбата за съюзника е един продължителен процес, който се изстрадва болезнено и двустранно. Достатъчно е да си припомним как народният вожд „разговаря“ след народната победа с един от лидерите на т. нар. „отечествено-фронтowska опозиция“ в Народното събрание. След като внимателно го слуша, протяга десницата си към опозиционера и заявява: „Ето вземи ръката ми, съюзнико! Нашите общи теглила и поуки ни събраха, нашите общи сили ни доведоха тук. Накъде сме тръгнали сега? Защо радват общите ни врагове?“ Част от „опозицията“ разбира колко погрешно е да се разединяват безпринципно силите на народа, особено когато е застрашен от неприятелски сили.

Димитров съзрява като пролетарски и национален вожд в органична близост с народа и с истинските предтечи на социализма в България. Но само с тази близост не може да се обясни болшевишката последователност и праволинейност на енергичния партиен вожд. За свой учител Димитров възприема ВКП (б), партията на Ленин. Без нейната помощ и опора, без нейните уроци и опит не бихме могли да изчерпим цялата истина за гражданското самочувствие и енергия на Димитров. Безгранично предан на комунизма, с няколко смъртни присъди, вдъхновен и непокорен, той заживява със строга болшевишка дисциплина на съзнанието, на ума и на чувствата, която не му позволява лични волности и се превръща в етичен критерий. В най-трудни моменти се пита „как би постъпил Ленин на мое място“. Ленинската съвест и Лениновият пример го импулсират за действие, за ново мислене и борба и всякога е с открита душа, с честен ум и чисто сърце. . .

Ренесансовата виталност, тесняшката всеотдайност и ленинската прозорливост определят до голяма мяра най-същественото от душевността на Димитров. Твърде близо до Дядото и Майстора, но само в началото на жизнения си път, достойният ученик доразвива делото им и, както се полага, го довежда до нов етап. Съзряването му се обуславя и от онова лично самоусъвършенстване и превъргаване, извършвано в движение и в пряко участие в атаките срещу настъплението на фашизма. . . Излизането на вожд на световната арена поражда и новата мащабност на неговата мисъл, такт и прозрение. . .

Тръгнал веднъж по ленински път, воюва за единство на ленинска основа и печели симпатиите на трудовите хора независимо от партийната им принадлежност. И тази близост с тях му дава сили да издържи в изпитанията, да запази самообладание и трезвен поглед за хода на историята. . . Какво означава това да си в ръцете на враговете и да имаш мъжеството да припомниш мъдростта на Галилей: „И все пак колелото на историята се върти, движи се напред и ще се върти до окончателната победа на комунизма!“ Може би тъкмо затова и историята го удостои с „маршалски жезъл“ на класата, за да воюва за победата на ленинизма. . .

Не е без значение, че и неговата „микросреда“ е „идеологизирана“. Родният му дом се превръща в революционен щаб на партията. . . И тримата му братя — Константин, Никола и Тодор, а и сестрите, и майка му, и неговите спътнички-другарки — Люба и Роза, — всички те са въввлечени в борбата за победата на пролетарското дело. Заслужава внимание и клетвата на баба Парашкева, отправена към него в зряла възраст, когато се сражава на подсъ-

димата „скамейка на смъртта“: „Расти, мой соколе, ти трябва да отмъстиш за братята си, ти подпали сърцата им и няма да позволиш този огън да загасне! Ако не ти стигне дъх, ще ти дам моя, ако не ти стигне кръв, вземи сърцето ми! Но победи!“

Коя друга майка така е говорила на своя син?!

Многолюдната фамилия въстава срещу терора на един стар свят и се свързва с етиката на една нова класа, с нейното настояще и бъдеще, с нейния авангард — комунистическата партия, която се превръща в единствен върховен повелител, законодател и съдник. . .

Не бива да се забравят личните му качества и заложеното в неговата душа: вроденият дар да работи с хората, ненаситната любознателност и глад за знания, непреклонната енергия за самоусъвършенствуване. . . Той буди възхищение у всички, които помнят как с русите говори на руски, със сърбите на сърбохърватски, с немците — на немски, а с швейцарците и французите — на френски. . . Още като словослагател обогатява личната си библиотека с няколко хиляди тома и живее в близост с най-прогресивните умове на народа. Не може да не се изтъкне, че още през декември 1917 г. заедно с Благоев и Кабакчиев Димитров приветствува непобедимото дело на Октомври и е сред най-изтъкнатите кадри на Българската комунистическа партия.

Той има и добрия шанс да се среща с народния поет Иван Вазов, да набира неговата стихосбирка, да беседва с него и да почувствува с какви изисквания към себе си твори първомайсторът на българското художествено творчество.

В борбата за победата на социалистическата революция Димитров така осмисля живота си, че подлага на самоконтрол и самооценка всяка своя постъпка. Учи се от всички свои другари, които стоически понасят трудностите. Учи се на последователност дори и когато полицейските агенти са по петите му. Тази последователност дава своите резултати в Лайпцигския процес. Самият процес по думите на Ж. Дюкло е „най-голямата политическа провокация на двадесетия век“. Гьоринг прави всичко възможно, за да прекърши волята и да сломи идеалите на Димитров, но това се оказва невъзможно. . .

„Ако един нов Плутарх пишеше нова книга „Животът на прочути хора“ — допълва Дюкло, — Георги Димитров щеше да заеме своето място сред най-пламенните ученици на Маркс и Ленин, сред най-славните борци за великото дело на комунизма.“ Измъчван от самота и изолация, Димитров се чувства като сред глутница вълци в Моабитския затвор, но не загубва самообладание, окуражаван от Гьотевата мъдрост:

Загубиш ли имот — малко си загубил.

Загубиш ли чест — много си загубил.

Загубиш ли смелост — всичко си загубил!

А той не загубва нищо и воюва. . . Начинът, по който напада и обвинява, предизвиква възхищението на многобройните юристи, които се изказват, че е „завършил няколко факултета, че е бил професор по право в Софийския университет“. А когато разглежда големите исторически процеси в света, Р. П. Арнот между другото пише: „Такива са процесите на Джордано Бруно, Галилей, Жана д'Арк, Хус и Драйфус. . . Сред дванадесетте най-известни процеса в продължение на 3000 години история процесът на Георги Димитров несъмнено заема своето място. Процесът на Драйфус във Франция, както посочва Ленин, можеше да доведе до създаването на революционна ситуация и до извършването на социална революция. Процесът на Димитров има още по-дълбоко въздействие в целия свят.

Единствен друг процес, където обвиняемият се е превърнал в обвинител, а прокурорът и съдиите са били осъдени от историята така, както били осъдени от устата на обвиняемия на времето, е бил процесът на Сократ в 399 г. пр. н. е.“ И човек се убеждава в силата на тази оценка, когато отблизо се запознае с книгата на съветския автор Е. Б. Черняк „Присъдата на вековете. Из историята на политическите процеси на Запад“ (С., 1982).

Известно е, че Гьоринг нееднократно оскърбява обвиняемия, но историята си устройва понякога зли шеги: на Нюрнбергския процес Гьоринг поглъща отрова. Западноевропейски кореспонденти, обичащи сензацията и пикантната злорадост, с цел да предизвикат отмъстителни чувства у Димитров, се обръщат към него с молба да ги приеме. Той ги приема, внимателно ги изслушва и произнася само три изречения: „Това е логичен край на този закоравял военен и политически авантюрист. Фашизмът загива, а делото на комунизма живее. Това е всичко.“ Киселите гримаси замръзват по лицата на тези „журналисти“ и те явно не остават доволни. . .

На най-прекрасното нещо в света — освобождението на човечеството — Димитров посвещава целия си живот до последния дъх. „Прекрасното“ става неделима съставка на неговото благородство и човечност, без които не бихме могли да си го представим. Нали тъкмо за неговото освобождение се застъпват М. Кашен, Р. Ролан, А. Барбюс, Е. Стасова, П. Ваян-Кутюрие, А. Жид, организират се контрапроцес в Лондон, протестни митинги, стачки. . .

В най-трудните моменти, когато процесът е вече свършен, без да е освободен, Димитров разбира „намеренията“ на гестапо и прави възможното, за да изкове оръжие дори и от евентуалната си смърт, за да я направи знаме на борбата. Тази всеотдайност той дължи на големия идеал, на който се посвещава. Тъкмо този висш идеал като взрив разгаря социалната активност на борческата му личност. . .

Станал знаме на прогресивния свят, пролетарски вожд, генерален секретар на Коминтерна, изковава и най-нужните лозунги на борбата: „Масова работа, масова борба, масова съпротива, единен фронт, никакви авантюри! Такива са алфата и омегата на комунистическата тактика!“ — Те се превръщат в обединяваща платформа за комунисти и леви социалисти, за честни демократи, общественици и интелектуалци като Айнщайн, Лорд Марли, за писатели като Дж. Б. Пристли, Х. Дж. Уелс, В. Бритън и мн. др. Проф. А. Курела нарича Димитров „велик учител“ и подчертава, че сред големите работнически ръководители „с изключение на Ленин нямаше нито един, който да обединява като Димитров най-различни и най-значителни заложби и способности“. Димитров действително проявява жив интерес към общата история на културата и изкуствата, към диалектическия и исторически материализъм, към философията изобщо. Запазената му библиотека свидетелствува за огромната му култура и за неговите многостранни интереси: обича музиката и архитектурата, поезията, театъра, музеите и красивите градове на Европа, като Москва, Париж, Прага, Будапеща, Виена. . . „Фолксиме“ в броя си от 10 юли 1949 г. отбелязва: „Как обичаше той нашата Виена, нашата Австрия! Как обичаше той нашата музика и нашите прекрасни старинни здания! И как обичаше той нашите работници и техните отдавнашни традиции на солидарност! Ние, австрийските комунисти, винаги срещаме у него най-голямо внимание и най-голямо разбиране на нашите проблеми. При изучаване на възникващите нови проблеми той винаги ни отдаваше своите знания и опит, изумителния си ум, тънкото си разбиране.“ Със същата благодарност говорят и немските другари, които единодушно подчертават любовта на Димитров към Германия на Маркс и Гьоте, на Хайне, Кант и Айнщайн. . .

Още при първите срещи с австрийските другари Димитров ги насърчава да развият идеята за съществуването на австрийската нация (Ф. Фюрнберг). Подобни грижи проявява и към проблемите на комунистическите партии на Югославия, Англия, Аржентина, Италия, Чили, Полша, Виетнам, Турция и мн. др. Всички съвременници помнят интернационалиста Димитров и подчертават тънкото му умение да работи с партийните кадри, да ги цени, обича и насърчава. . . Проявява разбиране и доверие към хората, които са се огъвали пред мъченията на полицията. Човечен и откровен е дори и когато е имал с тях тежък и мъчителен разговор. . .

Най-силно и открито проявява своето човеколюбие към децата: спонтанно, като баща. Когато срещне греещите им очи и усмивки, когато чуе крещните им гласове, сърцето му трепва, а лицето му грее в радост и благородство. Омекват строгите черти и цъфва „пълна с нежност усмивка“. Ранната смърт на неговия Митя, гибелта на милиони деца на Европа, покосени от взривове, глад или болести, изострят до болка чувствителността на отзивчивото му сърце.

Съдено му е да изживее много страдания: да срещне смъртта на тримата си братя; да загуби рано любимата си Люба Ивошевич; да изстрада гибелта на Т. Антикайнен, на Ст. Димитров, на племенника си Любчо Баръмов или на незабравимия си другар Ернст Телман. . . Тежко понася известията за жертвите по време на Гражданската война в Испания, на нелегалната борба или Отечественията война. . . Колко трогателно гризлив е и към близките на загиналите или към заболелите другари. Тревожни и безсънни нощи преживява, когато организира радиопредаванията на Коминтерна на почти всички европейски езици; когато редактира поредните броеве и бюлетени на „Комунистически интернационал“; когато помага да се подготви настъплението на Червената армия след Сталинградската битка; когато се организира партизанската съпротива в тила на противника; когато на дело се сформират единните фронтове в Европа и по света. . . По указание на Димитров Ж. Дюкло влиза във връзка със социалистическия водач Л. Кабалеро и го увещава да се осъществи народен фронт в Испания преди започването на Гражданската война. И впоследствие заслужено една от първите международни бойни единици, обявени в Испания под лозунгите на единния фронт, носи името на Георги Димитров. . .

Нужно ли е да се припомнят усилията за изграждането на Отечествения фронт у нас? Или за изграждането на морално-политическо единство на нашия народ след народната победа? Били са потребни и държавнически такт, и компромиси на места, за да се доведе докрай национализацията на промишлеността, колективизацията на селското стопанство, за да се положат основите на социализма в България.

Димитров води изключително скромен личен живот. За себе си той не си позволява нищо излишно. Живее не като „началник“, а като истински другар на народа. Години наред не се разделя с изтърканото си кожено палто и вехт каскет. Живее с болките и радостите на народа и принадлежи към онези ленинци, „които и в годините на култа към личността се държаха, както подобава на комуниста“ (Р. Санто); достъпен и общителен, „всеки можеше да се обърне за съдействие към този нов Антей, революционер до мозъка на костите“ (маршал В. Чуйков).

Други подчертават умението на Димитров да се вслушва в съвети, да допълни или коригира собствени становища, да слуша критични бележки и възражения. Тогава е готов да се поправи, да се самокритикува открито, когато „нещо“ е недогледал или просто е сгрешил. . . И в този смисъл интересен е наблюдението на Т. Черноколев, който изрично отбелязва: „каква голяма бе-

ше разликата в стила и методите на работа непосредствено след неговата смърт!“ Острието е насочено срещу култовските порядки. . .

Димитровският стил проличава и във вещината, с която работи за приобщаване на хората на науката и изкуството и за тяхното насърчаване. . . Нима могат да се забравят срещите му с проф. Д. Михалчев или с Елин Пелин и особено с Илия Бешков, за които те разказват?! Написаните от тях страници разкриват едни от най-ценните черти от психологическата характеристика на големия наш ръководител. Те са вярвали, че помагат, а се оказва, че им се помага да вървят към новото, към голямото в живота. . . С основание Михалчев цитира Гьотевата мисъл: „Ти вярваш, че тикаш, а ти си в същност тикан. . .“

Всеизвестните негови писма до творческите съюзи, до просветните, профсъюзните и младежките организации го очертават като човек с многостранни интереси и познания, като „шлифован“ до „съвършенство марксист“ (Д. Михалчев), като „най-интересната личност в международното пролетарско движение“, като обигран и „тънък“ до „виртуозност, находчив в търсенето на компромиси“ дипломат, превърнал дори и жилището си в „Мека“, в дом за ентузиастите, комунисти от цял свят. . . Тези високи признания и преценки от личности с различен духовен заряд — от академика до личната охрана — са потвърждения на истината за „подкупващата широта“ в душевния строй на народния вожд.

Военни специалисти, като маршалите Блюхер, Судец, Чуйков, Бирюзов и др., го изтъкват и като „пример за безстрашие“, като човек със стоманена нервна система, превърнал живота си в школа за подрастващите поколения. . .

Също като Август Бебел Димитров строи живота с изострен класов усет: когато враговете най-силно го ругаят и преследват — значи е на прав път. Няма навик да се вслушва и в мълвите на улицата: „Ако живееш за това, кой какво ще каже, наистина не ти остава нищо друго, освен да си теглиш куршума на втория ден. Комунистите трябва да живеят така, както партията ги учи. Така трябва да устроиш живота си. А какво ще каже този или онзи, си остава за негова сметка“ — споделя Димитров с П. Игнатов. Той държи за доброто си име сред народа, държи на общественото мнение, което се формира сред честните хора. Високото мнение на класата, голямото доверие на партията подхранва сърцето му с неизтощима енергия. Затова „животът, мислите и делото на Георги Димитров са наш безценен национален капитал“ (Т. Живков).

Всеки значителен момент от драматичния му живот, от цялата му задгранична одисея може да послужи за сюжет на най-различни художествени творби, защото животът му е енциклопедия на пролетарското движение от последните няколко десетилетия. . . За него черна работа в името на революцията не съществува. Той се нагърбва и с най-рискованата, без да губи голямата перспектива на борбата, дори и когато загубва отделна битка. И с чистия пламък на ентузиаста, на всеотдайната личност се тренира в огъня на живота като завършен професионален революционер. . .

Където и да е изпратен от партията, навсякъде — той няма провалено дело: преценява мъдро и хладнокръвно събития и личности, не се поддава на случайни настроения, не се впуска в рисковани авантюристични действия, нито робува на самодоволното всезнайство. И никак не е случайно, че др. Т. Живков изрично подчертава: „Щастие за България беше, че в ония бурни години начело на партията и държавата застана такъв изпитан и мъдър ръководител, какъвто беше Георги Димитров.“ Тази оценка съвпада с високата оценка на ВКП (б), направена още през 1935. . .

Отрано Димитров разбира в същност колко голям и колко малък е едновременно светът; колко голяма далновидност е нужна, за да се предусетят

близките, но и по-далечните събития, за да се предвидят ходовете на историята. . . Участието му в конгресите на редица комунистически партии, изключително отговорната му дейност в Коминтерна и лично набраният опит от най-близката наша история го улесняват да предвижда диалектиката на развитието на обществения живот, да открива взаимната обусловеност на политическите явления и да дава своите точни прогнози за тях. Препоръчва необходимостта от световна организация на антиимпериалистическите, антифашистките, народоосвободителните и отечествените фронтове, коалиции и блокове за всемерна защита на мира, културата и социализма. . . Така от редовни жители на България Димитров става гражданин на света, син на прогресивното човечество. . .

В. Кодовиля, един от основателите на Аржентинската компартия и автор на книга за Георги Димитров, говори с голяма благодарност за навременните предупреждения на Димитров за опазване на националния петрол: „Какъв ценен съвет за защита на националната икономика ни даде този голям пролетарски интернационалист.“ А К. Контрарес-Лабарка, Х. Гонсалес и Л. К. Престес и др. си спомнят с какъв размах Димитров работи, за да проведе на практика новия стил на Коминтерна. . . Той воюва и срещу левичарските забегки, и срещу сектантството, и против дребнобуржоазната стихия за изграждането на единни фронтове в Южна Америка. . .

Системно и със завидна упоритост и последователност Димитров усвоява теоретически и практически стратегията и тактиката на Коминтерна и заедно с това школува своето мислене чрез културата на миналото и най-значителното от няколко европейски литератури.

Творци като Омир и Софокъл, Шекспир и Сервантес, Данте и Гьоте, Юго и Байрон, Пушкин и Толстой, Хайне и Горки, Маркс и Ленин, Благоев и Киров са негови духовни наставници, от произведенията на които черпи мъдрост за живота. И когато лидерите на Третия райх — най-злите врагове на човешката цивилизация — изгарят на публични клади произведенията на Хайне, Т. Ман или Айнщайн, Димитров се възхищава от откривателския гений на тези поети на духа. . . И не само от тях. . . Достатъчно е да си припомним само, че на процеса открива духовно съчувствие у Гьоте, което извисява по езика на грандиозната му борба за щастие и комунизъм:

Нарядко идват в покой
на щастieto ни възните.
Затуй бди ти умен в дните,
що занаяпред ще дойдат тук.
Ти трябва да се възвишаваш,
да падаш или побеждаваш,
или да служиш без покой,
да тържествуваш или страдаш,
ти — наковалня или чук. . .

П. Толиати подчертава, че Димитров не е „педант“ и не се застрахова в своите речи с цитати, не обича книжна срудираност: „Неговата мисъл беше подхранвана от истинска култура, от дълбокото и непосредствено познаване на класиците на марксизма, произведенията на които изучаваше и премисляше, и от дълбоко и непосредствено познаване мислителите и писателите от всички страни. Познаваше Гьоте и Данте така, както Карл Маркс, Хайне и Волтер — както Ленин. С тези великани живееше неговият дух и ние, неговите съратници и приятели, не се учудвахме, когато виждахме на неговата маса в дните на най-напрегнати разисквания заедно с текста на някаква политическа резолюция том от Аристотел или последния роман, излязъл в Париж. Той

беше нагледен пример, жив образ на новата, социалистическа култура, в която са представени всички велики достижения и завоевания на миналото.“

Т. Павлов си спомня с признателност как Димитров организира срещата му с М. Горки и как Димитров пръв заговорва за ново отношение към литературното наследство — на Вазов, Ст. Михайловски, Пенчо Славейков, Елин Пелин, Й. Йовков и т. н. Още тогава Димитров воюва против сектантщината, закостенялостта в мисленето, против шаблона, мудността и злия гений на бюрократизма, които мрази като смъртни врагове, защото убиват „всяко живо начинание, всяко живо дело“. . . Отрано презира губернаторчетата или онези самовлюбени „велможи“ сред колективите на работническата класа, които удушават всяка нова инициатива, всяко непознато начинание. . .

Всеизвестно е отношението на Димитров към малките народи и техните възможности в областта на изкуството и културата. Но той и предупреждава: „Лоши хора няма. Има понякога лоши ръководители.“ Той обича да работи и с тях. . .

Много чуждестранни партийни ръководители, в т. ч. немски, италиански, френски, австрийски и др., свидетелствуват за толерантността, за търпимостта и способността на Димитров да разбира дори и смазания, и вътрешно опустошения човек. Немски активисти на партията си спомнят за онази партийна страст и болшевишка принципност, с които Димитров изразява ленинската си вяра в човека дори и в моменти, когато този човек е с каска, заслепен и отровен от злостната човеконенавист на хитлерофашизма, воювал само преди няколко дни с всичката свирепост срещу съветската страна. . .

Димитров се застъпва за немците не само защото са военнопленници, а защото е дълбоко убеден, че не всичко човешко у тях е опустошено, че не всички възможности за завръщането им в света на прогреса са изчерпани. . . И настоящето го подкрепи!

Но той не се излъгва, нито се поддава на нездравите внушения на онези „правоверни“, които застъпват екстремистки становища. . . Значителна част от немските военнопленници, особено младежта, разбира и изстрадва своето падение и малко по-късно честно воюва срещу фашизма. . . Този факт е достатъчно ярък, за да се почувствува силата на димитровския стил. Тъкмо Димитров утвърждава позицията за консолидация на честните сили в даден колектив; насърчава честните гласове в съзнанието на онези разколебали се или заблудени хора, понесли жестокостта на насилието и въвлечени в престъпни дела. . .

Човеколюбие то на Димитров най-лесно се долавя не само в онази простота в отношенията с хората, но и в изискването да се пише и винаги „да се говори просто, конкретно, с близки и понятни за масите образи“ (Фр. Волф). М. Торез припомня, че самата реч на Димитров е „образец на яснота и простота“, затова винаги е усещал, че пред него застава „изключителен човек“. Той ги убеждава, че не е достатъчно само да знаеш какво да правиш в даден момент, но да притежаваш и смелостта да го направиш. Възхищава се и от онава приятелство и „деликатност“, с които Димитров се отнася към работниците на Интернационала: „Той беше загрижен за техните материални условия, които невинаги бяха добри. . .“

Испанската национална героиня Долорес Ибарури (Пасионария) говори с голяма благодарност и гордост, че хиляди испански комунисти са се формирали по примера на героя от Лайпциг и са превръщали съдебните процеси в обвинителни актове срещу фашизма на франкистите. По време на самата Гражданска война в Испания Димитров е чувствувал като първа своя грижа да помага всячески на републиканците с храна и оръжие, с топло облекло и боеприпаси, с муниции, кадри и информация. По незначайни пътища

в Испания са се получавали десетки кораби с подкрепления, храна и облекло. . .

А когато Димитров изпраша „свои хора“ по различните фронтове на революционната борба, той е просто неузнаваем в своята грижа за подготовката им: лично ще ги инструктира и напъти; ще ги подложи на „разпит“, за да се увери дали безпогрешно са заучили „легендата“ на своето „невинно“ пребиваване в една или друга страна; ще се погрижи като за братя за застрашени другари от внезапни разкрития или провали; ще прояви интерес към съдбата на всеки човек, с когото борбата го свързва, а когато е нужно, ще даде и личните си средства, за да се чувства боецът по-свободен в непознатата страна; ще подкрепи политемигрантите ни, попаднали в съветската страна, за да се устроят трудово или да получат образование съобразно с по-близките и по-далечни нужди на родната ни партия. . .; ще насърчи неукрепналите, но ще укори опитните и за най-малките грешки. . .

Като лайтмотив в много спомени се повтаря знаменитата фраза на Димитров, произнесена в заключителното слово на VII конгрес на Коминтерна: „Трябва най-безмилостно да изкореним склонността към измислени схеми, безжизнени формули, готови шаблони, които често действуват сковаващо върху нашите другари.“ И сякаш за да илюстрират нагледно своя разказ, авторите им си спомнят активния човек със зрелия ум и горешото сърце, с несломима лична смелост, кипящ от жизнелюбие и добросъвестност. . .

В новия курс на партията Димитров убеждава с аргументи, а не с оскърбителни квалификации и неподходящи думи, не с „etiketi“ и с „спитети“. . . Той е един от търсещите хора, които презират прибързаните оценки, затова често повтаря „струва ми се. . .“, което звучи като подтик към всестранно проникване и конкретен анализ. . .

Сътрудниците му го помнят като човек, ненавиждащ „всеки шаблон и схоластика, всяка фразеология“. От него те са научили, че „нещата са твърде сложни, за да може човек да бъде просто съгласен и да каже просто „да“. Интересен е неговият пример с „красивата черупка и негодната ядка на ореха“, за който разказва в спомена си Д. И. Полянов.

Не бива да се забравя, че Димитров е умът, двигателното сърце и душата на писателските срещи и конференции в Рижгебоу (Амстердам), Мадрид, Барселона, Париж и другаде, макар неговото присъствие да не се отбелязва. Тази грижа за писателите е продиктувана от високата оценка на партията на техния труд и от силната обич към литературата и изкуството. Пиететът му към новаторската мисъл, към по-пластичното и творческото решаване на проблемите се съпровожда с ненавист към талмудизма и чиновническото отношение към живото дело. Сам ненавижда леността в мислене, безрезултатната рутина, тласкаща мисълта в удобното русло на безжизнените постулати, на канона и схемата. . .

Зад многостранната подготовка, разнородна дейност и лична активност на вождя се откроява неговата изключителна по своята мащабност трудоспособност. Тя действително учудва. Той се разкрива като личност с колосални възможности.

Хората от секретариатите на службите, които той ръководи, свидетелствуват за изумителната издръжливост и упоритост, за голямото му умствено натоварване. И А. Курела, и Б. Спасов, и Н. Ганчовски, и П. Игнатов, и И. Кюльовски, и всички останали разказват за неговата деловитост, оперативност и творчески размах, които той проявява в трудовите си делници. Да не говорим за дните, в които се подготвят конгреси, конференции или делови срещи. . .

Възхитителна, бих я нарекъл, необикновена, е способността на Димитров да възпроизвежда цели речи, които лично си подготвя. И той ги произна-

ся, без дори да погледне към предварително подготвения текст. В. Мануилска помни неговите сияещи очи и одухотворено лице, когато интензивно работи. „Той се хвърля стремглаво към работата си — отбелязва Мануилска — онази самозабрава, размах и щедро отдаване на всички сили, както той винаги вършеше всичко.“ Така енергичен е той навсякъде. Такъв го помнят всички българи, които са го наблюдавали как произнася своите речи, как живее на трибуната, сякаш лично се сражава. . .

Той не престава да работи дори и когато лекарите му забраняват. Тогава свиква заседанията на Политбюро в квартирата си или ще наруши покоя на медицинския синклит и ще превърне болничната си стая в „Барвиха“ в шаб на световната революция. . .

И сякаш продължава да работи и днес за България и за човечеството. . .

Тъкмо на Димитров принадлежи крилатата мисъл: „Мързелът изобщо е опасен, но най-опасен е мързелът на мозъка: когато човек го мързи да мисли, да се задълбочава, когато плува по повърхността.“ С мисли за добрата и мирна съдба на света той живее до последния удар на сърцето си. Той раздава това сърце на всички, затова днес светът го възкресява в стиховете, спомените и в делата си. Много заводи, бригади, селскостопански комплекси, язовири и градове носят неговото име. Милиони хора по света помнят героичния му подвиг: и парижаните от залата Ваграм, и юристите от лондонския контра-процес, и бразилските и чилийските работници, и съветските граждани, които го приеха като роден син в най-трудните мигове на неговия живот. Помнят го приятели и врагове. Затова голяма правда се съдържа в думите на видния гръцки комунист, който пред ковчега на вожд казва: „Нашият народ обичаше другаря Георги Димитров. Героичната песен за него стана една от най-популярните песни в нашата изстрадала от фашизма земя-мъченица.“ А секретарят на ЦК на Турската комунистическа партия — Саадун Юстингел — го нарича „великан“, възхищава се от неговия живот като велика школа и изрично подчертава, че турският народ също помни: „Оня българин [който] накара целия свят да ахне! Накара всичките да признаят, че комунистите обичат народа си, родината си. . .“

Димитров знае своето място в живота, своя дълг и призвание на народен вожд и пролетарски стратег и се обрича на народа и на великите идеали на комунистическата партия. Той е единственият българин, така силно обичан от световния пролетариат. Това не е само знак за неговата изключителност. А и за нещо друго: той принадлежи и на света. Светът пред неговия подвиг поставя венци. . . И може би затова е тъй нескончаемо околосветското пътуване на неговото име и на неговото дело, на неговите идеи. . . Те връщат свободата на хората и ги правят горди, по-силни и духовно богати. Така отново и отново се ражда и неговото безсмъртие. . . Сега добре разбирам и изповедта на Ил. Бешков: „Аз не мога да приема така обявената смърт, нито мога да си позволя да жала и скърбя този, който ме е удивил. Това удивление е непобедимо, неизменно и смъртта няма власт над него.“

Непобедимо като живота! . . .

Заради това името му се превърна в символ на България; делото му — в синоним на безсмъртие и на вечно безпокойство за съдбата на човечеството, а революционният му подвиг — във възплъщение на идеала за комунистическа нравственост, в действена поезия и златен стелон на вечна духовна младост. . .